

Bogdan Dichev: Modely komického v Haškově románu Švejk v porovnání s vrcholnými satirickými díly bulharské, ruské a srbské beletrie

Disertační práce Bogdana Dicheva (dále DP) si klade za cíl „stanovit diferenční rysy komických modelů; ukázat principy komiky ‚Švejka‘ a sémantické procedury jejího zrodu“ a dokázat, že pro jednotlivé komické prózy platí společný strukturní model. Komické modely, s nimiž autor DP pracuje, odvozuje z různých výkladů „komické“ sémantiky.

Jedním z východisek se proto (vcelku logicky) stala Bachtinova teorie karnevalu. Podle Dicheva se v Haškově románu protíná „svět přítomnosti“ a „svět karnevalu“ (s. 26) a Švejkova role (či funkce) v příběhu spočívá právě v rozpoznávání karnevalové povahy zobrazovaného světa. V následujících kapitolách Dichev podrobně pojednává dílčí rysy Haškova románu, v nichž nachází příznaky karnevalu. K zajímavým exkurzům zde patří např. kapitola o strukturaci karnevalového světa, v němž se jeho jednotlivé složky v duchu Bachtinovy teorie obracejí „naruby“: mocní se stávají bezmocnými a bezmocní všemocnými (což s sebou zároveň nese komický efekt) nebo analýzy prostředků Švejkovy lidové řeči, která je spojena se zobrazováním tělesnosti a s lidovou smíchovou kulturou.

Druhou metodologickou základnu pro rozbor komického ve „Švejkovi“ poskytly teorie hry. Dichev čerpá např. z úvah J. Huizingy, R. Cailloise či E. Finka a konfrontuje komický element v teoriích hry s karnevalovou komikou. Do rámce ludické poetiky autor DP vepisuje jak „logiku lidové pravdy“, tak i hospodskou historku (ztotožněnou s promluvovým pásmem postav), jejíž varianty posléze charakterizuje prostřednictvím principů, které Roger Caillois rozlišil v práci *Hry a lidé* (mimikry, ilinx, agon, alea). Hravý jazyk v „živlu dadaistického improvizacího běsu“ (s. 209) potom podle Dicheva performativní silou konstruuje Haškův osobitý svět. Následující kapitola se zabývá narací ve Švejkovi, přičemž rozlišuje plán vyprávění událostí („diegeze“) a plán nenarativních komentářů („exegeze“). V plánu „nediegetického vyprávění“, které autor DP ztotožňuje s pásmem vypravěče, je mj. sémanticky zakódována Švejkova nejednoznačnost. V závěru kapitoly Dichev sumarizuje dílčí závěry a staví do kontrastu svět „Švejka“ a svět dějin – v jejich konfrontaci se snoubí komika s tragikou a symbolické se skutečným.

Závěrečné oddíly práce jsou komparativní. Dichev porovnává komický model *Osudů* s komikou Konstantinovy prózy *Baj Gaňu*, románů o „velkém kombinátorovi“ tandemu Ilf – Petrov a Nušičova románu *Autobiografie*. Vzhledem k modelům komična Dichev nachází mezi pojednávanými romány shody, komika Švejka je však podle něj výjimečná, neboť ostatní díla „nemají komický model karnevalu“ (s. 367). Komika u Konstantinova plyne spíš

z výstavby fabule, karnevalovost v románech o Ostapu Benderovi zase neutralizuje nepřítomnost „nizkého dole“, u Nušiče se s karnevalovostí neslučuje komika podání, kterou autor DP charakterizuje jako „sebevýsměch“. V závěru obsáhlé DP autor sumarizuje dílčí závěry.

Připomínky, výtky, náměty k diskusi

K logice výkladu a dikci: Předložená práce vybočuje rozsahem z obvyklých standardů disertačních prací. Je třeba ocenit autorovu schopnost zapracovat náročné teoretické koncepty do výkladu – je zjevné, že jim autor porozuměl a že je schopen je využívat pro vlastní potřeby, což vnímám jako klad předložené DP.

Z hlediska zapracovávané literatury je výběr titulů dostačující a nepochybně relevantní (a to nejen k problematice komiky, ale i k interpretaci Haškova díla a k další pojednávané literatuře). Hojnost využívaných zdrojů ale bohužel není jenom ku prospěchu: výklad je terminologicky přetížený, rozvleklý, příliš mnoho pozornosti je věnováno abstraktním modelům, na jejichž základě se následně realizuje vlastní interpretace *Osudů*.

Nemohu se zbavit dojmu, že autor toužil pojednat problém „úplně“, jako kdyby mělo jít – s nadsázkou řečeno – o příspěvek do Borgesovy nekonečné knihovny. Podle mého soudu by bylo dostačující rozvíjet jenom některé teze (např. pokusit se výhradně o „karnevalovou“ interpretaci Haška). V předloženém pojetí je DP poněkud polyparadigmatická. Závěrečné přísliby autora, že je teprve na počátku výzkumu, který hodlá dále rozvinout, působí v kontextu téměř čtyřset stránkového opusu poněkud komicky – jako kdyby se Dichev rozhodl realizovat se čtenáři hru agonického typu.

Jestliže je výklad předdimenzovaný, dikce, kterou doktorand využívá, nevybočuje ze standardů disertační práce. Autor DP občas tíhne – jak už bylo řečeno – k „uzavírání se“ do teoretických vzorců. Někdy se mi dokonce zdá, jako kdyby si pro teoretické modely nárokoval víc než jen status hypotézy. Obecné abstrakce ale vyvažuje případovými exkurzy ke konkrétnímu literárnímu materiálu. Interpretační části hodnotím jako relativně zdařilé. Nejvýrazněji to podle mého soudu platí o kapitolách, v nichž je „Švejk“ porovnáván s romány Konstantinova, Nušiče a Ilfa-Petrova. Za podstatný považuji postřeh, že komický efekt ostatních románů spočívá v konstrukci zápletky, zatímco u Haška se komika realizuje spíše na úrovni „karnevalové“ narativní tkáně, která, dodávám, připomíná korálkovou kompozici pikareskního románu.

Ke „karnevalovému světu“ – Dichev prokázal, že hledání průsečíků mezi „světem Švejka“ a „karnevalovým světem“ je produktivní. Autor DP provádí rozbor karnevalové komiky náležitě, zevrubně, za to si dozajista zaslouží ocenění. V Bachtinově pojetí je ale karneval pojmem kulturně-antropologickým, který je ve svém vymezení silně připoután k epoše na sklonku středověku a na počátku renesance (na svět Rabelaisovy „přítomnosti“, která byla zdrojem neopakovatelné imaginace zobrazené v *Gargantuovi a Pantagruelovi*), a proto bych považoval za užitečné ukotvit karnevalovou poetiku spíše v rámci vhodné literárněvědné metodologie. Když autor pojednává předmětnou realitu literárního díla, mohl se opřít např. o teorii fikčních světů, která by mu umožnila pojednat „karnevalový svět“ jako specifickou organizaci výstavby literárního díla. Švejk „funguje“ jako postava, jež zcela destruuje deontický systém norem a předpisů, neplatí na něj žádná autorita, a tudíž doslova rozkládá panující „řád světa“ (armády, monarchie, doby) a poukazuje na jeho směšnost. Jinak řečeno, nezpochybnuji závěry, k nimž doktorand dospěl, zdá se mi ale, že by bylo vhodné zdůraznit a podtrhnout jejich platnost v mezích literárněvědné metodologie.

K rozborům vyprávění – doktorand průběžně využívá některé pojmy z oblasti naratologie. Přestože nepovažuji za nutné, aby důkladně pronikl do analytických modelů soudobé teorie vyprávění, větší poučenost v této oblasti by práci jistě prospěla. Vadí mi v této souvislosti např. neproblematizované ztotožňování promluvových pásem postav s diegezí. V případě vložených historek-vyprávění lze Dichevovu argumentaci dílem přijmout, ale promluvové pásmo postav bývá vždy chápáno jako mimetické (v opozici k dietetickému vyprávění ústředního vypravěče), a proto bych považoval za vhodné užívání termínu lépe vyjasnit (třeba i odkazem na původ pojmu nebo naopak polemikou se zavedeným užíváním). Podobně pojmy „plán vyprávěného světa“ – „plán vyprávění“: proč doktorand nevyužívá termíny jako fabule – syžet, příběh – diskurz, fikční svět – fikční text apod.? Rozumím snaze přesně vystihnout jev, o kterém chce autor DP psát, ale „vlastní terminologie“ opět znesnadňuje porozumění předdimenzovanému výkladu. Zvláště se ohrazuji proti pojmu „nediegetické vyprávění“, které pociťuji jako oxymóron. Výstavba „situace románového dění“ (s. 214) je přeci nedílnou součástí vyprávění, a to i přesto, že zrovna nemusí jít o konstrukci zápletky. Podle mého soudu vyžaduje každá narativní situace, aby si čtenář v mysli vytvořil její situační model či představové schéma, potřebu vnitřní „vizualizace“ zobrazeného světa tedy nejde vztáhnout výhradně k „hrovému“ způsobu vyprávění.

Návrhy pro další uvažování – Domnívám se, že existují teoretické koncepty, které by bývaly mohly Dichevovo uvažování obohatit a literárně-metodologicky usměrnit. V oblasti komiky je to např. celá oblast literárněvědné pragmatiky. Humoristické romány představují segment textů, jejichž relevance nespočívá jenom ve schopnosti zobrazit svět, nýbrž spíše ozvláštnit samotné podání, které ve čtenářích vyvolává libost (nejsou relevantní tím, co vypravují, nýbrž způsobem vyprávění a účinkem, který jsou schopny vyvolávat; někdy se hovoří o tzv. vypravovatelnosti, *tellability*). Stejně tak je otázkou (podle mého soudu by k ní měl doktorand zaujmout stanovisko u obhajoby), zdali se herní princip vlastně netýká všech literárních textů. Není to např. tak, že modernistické a postmoderní texty představují pro čtenáře výzvu k agonické hře? Nejsou některé poetické či experimentální texty výzvou ke hře typu alea? A nespočívá rozpoznání autobiografičnosti či fikčnosti literatury právě ve schopnosti identifikovat mluvčího (empirického autora či fikčního vypravěče), jehož role by mohla být za určitých okolností popsána jako mimikry? A nerelativizuje se tím pádem produktivita využití Cailloisovy typologie pro případy „komické“ literatury?

Shrnutí: Přes zmíněné nedostatky navrhuji, aby byla disertační práce přijata k obhajobě a aby byl Bogdanu Dichevovi – pokud se uspokojivě vyjádří k výše uvedeným výtkám – přiznán titul Ph. D.

V Jablonci n. N. 1. 5. 2012

Mgr. Jiří Koteň, Ph.D.